

„AZ IS FOGLALKOZÁS, HA VALAKI MUNKANÉLKÜLI”

BESZÁMOLÓ A KSH A MAGYAR TÁRSADALOM RÉTEGZŐDÉSÉRŐL TARTOTT MŰHELYKONFERENCIÁJÁRÓL

2012. november 20-án a Központi Statisztikai Hivatal műhelykonferenciát rendezett a népszámlálási adatok felhasználásával kialakítandó rétegződés-vizsgálat elveinek és módszertanának megvitatására.

A vitát a KSH munkatársai, Dr. Lakatos Miklós és Záhonyi Márta, illetve Huszár Ákos előadása indította. Dr. Lakatos Miklós és Záhonyi Márta a 2001-es népszámlálás tapasztalatait, a Munkaerő felmérés tanulságait és a FEOR rendszerben bekövetkezett változásokat ismertette. Utóbbi – mivel a KSH rétegződés-vizsgálatának alapját a foglalkozási besorolás jelenti – jelentősen érinti a kialakuló osztályszerkezetet vagy rétegződésmodellt is.

Huszár Ákos előadásának alapját „Foglalkozási osztályszerkezet: Elméletek, dilemmák” című tanulmánya jelentette. Huszár ebben összefoglalta és összehasonlította az Erikson–Goldthorpe–Portocarero (EGP) féle osztályséma, Wright neomarxista osztályelmélete, Esping-Andersen posztindusztriális modellje és az Európai Osztálymodell legfontosabb tulajdonságait, valamint számba vette az osztályozás legfontosabb problémáit is.

A tanulmány elsőként összevetette az osztálysémák és a rétegződésmodellek tulajdonságait. Míg az előbbiek kategoriális különbségeket állapítanak meg a társadalom tagjai között, addig a rétegződés-vizsgálatok valamilyen, a társadalom graduális jellegére koncentráló indexek mentén rendezik sorba azokat. Így az osztálymodellek kategoriái egyszerre lehetnek hierarchikusan elrendezhető és mellérendelő kategoriák, míg a rétegződésmodellek minden esetben hierarchikusak. Különbözik a két megközelítés a kategóriaalkotás módjában is: az osztálysémák elméleti-genetikus módon jönnek létre, azaz valamilyen előzetes elméleti koncepció operacionalizálása révén, a rétegződésmodellek pedig deskriptív-dimenzionális jellegűek, tehát az egyenlőtlenségek különböző, elméletben egymással nem összefüggő dimenziói szerint rendezik a vizsgált sokaságot. Az osztálymodellek emellett gazdasági alapúak, a rétegződésmodellek újabb típusai azonban tagadják a struktúra gazdasági meghatározottságát.

A három legismertebb nemzetközi modell sajátosságainak bemutatását Huszár Ákos a magyar és európai eredmények összehasonlításával egészíti ki a European Social Survey 2010-es adataira építve. Természetesen a négy séma némileg eltérő eredményeket ad, ugyanakkor mindegyikben egyértelműen látszik, hogy a magyar társadalomban a betanított munkások és segédmunkások csoportja jelentősen magasabb arányban található meg, mint az összesített európai adatokban. Ennél talán kisebb mértékű, de szintén jelentős különbséget találunk a társadalom felső szegmenseiben is, bár ebben a különböző sémák jobban eltérnek: míg az EGP szerint a magyar társadalomban a magas szintű vezetők és szakemberek csoportja alulreprezentált (7,7 százalék az európai 15,6 százalékhoz képest), addig a wrighti osztályozás ezt a különbséget szétosztja különböző csoportok

¹ Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének munkatársai

között (szakértők, képzett vezetők vagy képzett alsóbb szintű vezetők, kispolgárok, kisebb munkáltatók és tőkések). Esping-Andersen háromszektoros modelljében a munkásság képzetlen, valamint a vezetők és szakemberek képzett csoportjaiban mutatkozó különbség eloszlik a fordista és a posztindusztriális hierarchia néhány kategóriája között (előbbi esetében a vezetők és tulajdonosok illetve a képzetlen ipari munkások, utóbbiban elsősorban a technikusok és alsóbb szintű szakemberek csoportjában mutatkozik jelentősebb különbség).

A tanulmány végül bemutatja az Európai Osztálymodell-t (ESeC), amely az EGP séma módosított, újragondolt transzformációja, és az európai statisztikai gyakorlatban elfoglalt helye miatt megkerülhetetlennek tűnik. Az ESeC hasonló eredményeket indukál, mint az EGP séma: a magyar társadalom a nagyobb munkáltatók, magasabb szintű vezetők és szakemberek, az alacsonyabb szintű szakemberek, vezetők, technikusok és a betanított, illetve segédmunkások „osztályában” mutatja a legnagyobb eltérést az európai átlagtól.

A tanulmányban és az előadásban végül az osztályozás problémáira tért ki Huszár Ákos. Mivel mindegyik osztálymodell és azok operacionalizálása is valamilyen előzetes elméleti konstrukción alapul, az osztályozás értelmét az adja, hogy sikerül-e olyan kategóriákat kialakítani, amelyek világosak, jól elkülönülnek egymástól, ugyanakkor a valóságot is jól írják le. Ebben a munkában az előzetes precizitás, az egyes kategóriák ismérveinek világos meghatározása elengedhetetlen. Ez jelenti azonban az egyik legnagyobb veszélyt is: a kategóriák túlságosan részletes elméleti meghatározása merev, életszerűtlen kategóriarendszert eredményezhet. Az osztálymodellek kategoriális jellegével függ össze a hierarchia problémája is: ez az osztálymodellekben nem egyértelmű, és mindig a modellépítés során kell a kategóriák közötti vertikális viszonyokat meghatározni. Mivel mindhárom osztályozási séma a foglalkozási szerkezetben vagy a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióra épül, ezért a népesség jelentős részét nem éri el: az inaktív csoportjainak besorolása komoly nehézséget jelent. A nehézségek tárgyalását Huszár a vizsgálat, illetve az osztályoséma érvényességének problematikájával zárta. Ezen belül megkülönböztette a konstrukciós és az ismérv szerinti érvényességet.

A hozzászólásokat Róbert Péter nyitotta meg, aki négy nagyobb témát érintett. Az első az osztály- és rétegződéskutatások céljáról és értelméről szólt. Véleménye szerint ezeknek a kutatásoknak önértéke is van: „hogyan lássuk a megosztásokat”, azaz detektálni tudjuk a társadalomban történő változásokat. Ezekben az esetekben az időbeli összehasonlítás okozhat gondot (például a kategóriák és definíciók változása; új, korábban nem létező fogalmak, foglalkozások létrejötte stb). Fontos szempont, hogy az osztályoknak függő és magyarázó változókként is működniük kell az elemzések során, azaz nem csak az osztályba tartozást kell tudni megmagyarázni, de ha valódi osztályokról van szó, akkor azoknak magyarázniuk kell a például a gyerekvállalási hajlandóságban, az egészségi állapotban vagy a jövedelemben megjelenő különbségeket. Róbert Péter ugyanakkor kiemelte az is, hogy a világ megosztott abból a szempontból, hogy „halottak-e az osztályok” vagy „túl vagyunk-e renden és osztályon”. A társadalom rétegződésében szerinte a foglalkozás és/vagy a munkaerő-piaci helyzet lehet fontos. Jóllehet általában csak a munkaerőpiacon aktívak alapján hozzák létre a kutatók a rétegeket, szerinte „az is foglalkozás, ha valaki munkanélküli”. Továbbá a rétegződési modellekben direkt módon nincs benne a flexibilis munkaerőpiac (a szerződés idejének határozott vagy határozatlan volta, a bérezés flexibilitása), pedig már a 80-as évek óta létező változásokról van szó. Harmadik témaként Róbert Péter az egyes tipológiákról beszélt. Azt a javaslatot fogalmazta meg a KSH számára, hogy az időbeli összehasonlíthatóság miatt meg kellene próbálni előállítani a munkajelleg csoportokat, hiszen más országokban is van példa arra, hogy a nemzetközi elvárások mellett saját rétegződésmodelleket is készítenek. Végül az érvényesség problémájáról ejtett

szót: az egyes foglalkozások, kategóriák azonosságának vagy különbségének kérdéséről. Azonos fogalom-e a vezető és az értelmiségi, mennyiben létezik a korábban egyértelműen elkülönülő fizikai és szellemi munka dichotómiája, milyen a viszony a menedzserek és a tőkésék, tulajdonosok között.

Ferge Zsuzsa Róbert Péterhez hasonlóan arra mutatott rá, hogy az egyes modellek „bele vannak ragadva a foglalkozásokba”, ami a munkajelleg csoportokra is igaz ugyan, de „ott egy erős elmélet volt mögötte”. A 70-es, 80-as évek óta a globalizáció és a neoliberalizmus eredményeként „a 150 évig kialakult labourista kultúrát lerázta magáról a globális társadalom”, az egyenlőtlenség alulról és felülről is korlátolatlaná vált. A foglalkozások „feloldódtak”, eltűntek a foglalkozási identitások: legfeljebb a pedagógusok és az orvosok esetében beszélhetünk még erről. A munkajogok és a szociális jogok meggyengültek. Kialakult a prekariátus (talajtalanok), akik Ferge szerint Magyarországon minimum a társadalom 30 százalékát teszik ki. A hozzászólás végén pedig felsorolta, hogy az Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) által felsorolt „hagyományos biztonságok” hogyan kerültek meg az utóbbi évtizedekben: például a foglalkoztatás biztonsága a felvétel és az elbocsátás szabályozásának változásán keresztül, a munkahely biztonsága a foglalkozásszerkezeten belüli „oda-vissza helyezgetés” miatt, vagy éppen az érdekképviselet biztonsága a szakszervezetek szerepének változása miatt.

Lengyel György is rámutatott arra, hogy „a foglalkozási tagolódás csak a társadalom feléről szól”, mivel a munkaerőpiacon aktívak besorolásán alapul, így nem biztos, hogy minden releváns kérdés és probléma megragadására alkalmas. Két fontos javaslatot fogalmazott meg: a kutatásoknak tágabb keretekben kellene folyjniuk, és a megélhetés formáit és módjait is vizsgálniuk kellene, valamint a szubjektív besorolás szempontjait is érvényesíteni kellene. Az utóbbi felvetéshez későbbi hozzászólásában Sági Matild is csatlakozott.

Az utolsó hozzászólások között Tardos Róbert arra hívta fel a figyelmet, hogy a foglalkozások nem önmagukban, hanem egymáshoz való strukturális pozíciójukat tekintve érdekesek, azaz a vertikális dimenzió beemelésének jelentős szempontnak kell lennie az elemzések során.

A résztvevők részletes és kimerítő észrevételei több oldalról járták körül a rétegződés- és osztálymodellek problémáit, és az egyik hozzászóló ironikus megjegyzése szerint „több évre elegendő kutatási feladatra tettek javaslatot” a népszámlálási adatok feldolgozásánál a KSH munkatársai számára.